

ACTA HISTRIAE
24, 2016, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
24, 2016, 4

KOPER 2016

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 24, leto 2016, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Maja Smotlak, Petra Berlot Kužner

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Vida Rožac Darovec

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Izrez stenske poslikave Toneta Kralja v Pnevmi, cerkev sv. Silvestra (1934): Sveti Mihael prebada hudiča z obraznimi potezami Mussolinija (foto: Matjaž Prešeren).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2016.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.

All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / *INDICE GENERALE* / *CONTENTS*

- Salvator Žitko:** Italijanski nacionalizem in iredentizem – valilnica za kasnejši nastanek obmejnega fašizma 689
Nazionalismo e l'irredentismo italiano - l'incubatrice del posteriore fasismo al confine orientale
Italian Irredentism and Nationalism – the Hatchery of Later Fascism on the Border
- Marta Verginella:** Dokončni boj med »severnojadranskimi rasami« v iredentističnem in fašističnem diskurzu 705
La lotta finale tra le »razze nordadriatiche« nel discorso irredentista e fascista
The Final Struggle Between the »Northern Adriatic Races« in the Irredentist and Fascist Discourse
- Jože Pirjevec:** Benito Mussolini in Slovenci 721
Benito Mussolini e gli sloveni
Benito Mussolini and the Slovenes
- Rok Svetlič:** Fašizem kot eksces nauka o npravni substanci 731
Il fascismo come un eccesso della dottrina di sostanza etica
Fascism as Excess of the Doctrine About Ethical Substance
- Gašper Mithans:** Odnosi med italijanskim fašizmom in katolicizmom: primer obmejnega območja Julijske krajine 745
I rapporti tra il fascismo italiano e il cattolicesimo: l'esempio della zona di confine della Venezia Giulia
Relations Between Italian Fascism and Catholicism: the Case Study of the Borderland of Venezia Giulia
- Bojan Godeša:** Fašizem, klerofašizem, obmejni fašizem in Slovenci 767
Il fascismo, clerofascismo, il fascismo di confine e gli sloveni
Fascism, clerical fascism, borderland fascism and the Slovenes
- Boris Mlakar:** Fašistična stranka na Primorskem v tridesetih letih 20. stoletja in poskus predstavitve njenega slovenskega članstva 787
Il partito fascista nel Litorale negli anni trenta del novecento e un tentativo di presentare i suoi membri sloveni
The National Fascist Party in the Primorska Region in the 1930s and an Attempt to Define the Membership of Slovenes in It

- Miha Kosmač:** Politično nasilje v Julijski krajini in antifašistično delovanje na idrijsko-cerkljanskem (1927–1931) 801
Violenza politica e l'attività antifascista nella Venezia Giulia durante gli anni 1927 e 1931
Political Violence and Anti-Fascist Resistance Activities in the Venezia Giulia Between 1927 and 1931
- Matic Batič:** »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli italiani«.
 Italijanski fašizem in njegov koncept *italianità* 819
 »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli italiani.« *Il fascismo italiano e il suo concetto di italianità*
 »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli italiani.« *Italian Fascism and his Concept of Italianità*
- Renato Podbersič:** Obmejni fašizem in odnos do Judov 837
Il fascismo di confine e l'atteggiamento verso gli ebrei
Borderland Fascism and Attitude Toward the Jewish Population
- Jure Ramšak:** »Avtarkična strogost in preprosta italijanska duša«:
 konstrukcija novega rudarskega mesta Raša v vzhodni Istri (1936–1937) 855
 »Severità autarchica e l'anima schiettamente italiana«: *la costruzione della città d'industria mineraria di Arsia nell'Istria sud-orientale (1936–1937)*
 »Autarkic Firmness and the Simple Italian Soul«: *Construction of the New Mining Town of Arsia in Eastern Istria (1936–1937)*
- Blaž Lenarčič:** Sociološka analiza fašistične propagande na primeru medvojnega časopisa *Nova doba – L'era nuova* 873
Analisi sociologica della propaganda fascista tra le due guerre – il caso del giornale Nova doba – L'era nuova
Sociological Analysis of the Fascist Propaganda on the Case of the Interwar Newspaper Nova doba – L'era nuova
- Vida Rožac Darovec:** Komemoriranje TIGR-a v kontekstu politike spominjanja na Primorskem po letu 1991 891
Le commemorazioni del TIGR nel contesto della politica della memoria nel Litorale dopo il 1991
Commemoration of TIGR Within the Context of the Policy of Remembrance in Primorska After 1991

Mateja Režek: Obmejni fašizem in antifašizem v slovenskih zgodovinskih učbenikih od konca druge svetovne vojne do danes	905
<i>Il fascismo di frontiera e l'antifascismo nei manuali sloveni scolastici di storia dalla fine della Seconda Guerra Mondiale a oggi</i>	
<i>Borderland Fascism and Antifascism in the Slovene History Textbooks from the End of World War II Till Today</i>	
Maja Smotlak: Obmejni fašizem v perspektivi sodobne slovenske pripovedne proze v Italiji (1991–2015)	919
<i>Border Fascism in the Perspective of Contemporary Slovenian Narrative in Italy (1991–2015)</i>	
<i>Il fascismo di frontiera nella prospettiva della narrativa slovena contemporanea in Italia (1991–2015)</i>	
Vanesa Matajč: Border Fascism in the Venezia Giulia: the Issue of »Proximate Colony« in Slovenian Literature	939
<i>Obmejni fašizem v Julijski krajini: vprašanje o »koloniji v bližini« z vidika slovenske književnosti</i>	
<i>Il fascismo di frontiera nella Venezia Giulia: la questione della »colonia in vicinanza« dal punto di vista della letteratura slovena</i>	
Marco Reglia: La »pederastia« nella ex Venezia Giulia: il ruolo del confine nella repressione della mascolinità deviante durante il secondo conflitto mondiale	959
<i>Homoseksualnost v nekdanji Julijski krajini: vloga meje pri zatiranju deviantne moškosti med drugo svetovno vojno</i>	
<i>The »Pederastia« in the former Venezia Giulia: the Role of the Border in the Repression of Deviant Masculinity during the Second World War</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Egon Pelikan:</i> Tone Kralj in prostor meje (Matic Batič)	975
<i>Marta Verginella:</i> La guerra di Bruno: l' identità di confine di un antieroe triestino e sloveno (Miha Kosmač)	978
Navodila avtorjem	981
<i>Istruzioni per gli autori</i>	984
<i>Instructions to authors</i>	988

OBMEJNI FAŠIZEM IN ANTIFAŠIZEM V SLOVENSKIH ZGODOVINSKIH UČBENIKIH OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO DANES

Mateja REŽEK

Znanstveno-raziskovalno središče, Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija

e-mail: mateja.rezek@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek analizira slovenske zgodovinske učbenike za osnovne in srednje šole od konca druge svetovne vojne do danes z vidika reprezentacij fašizma in antifašizma v nekdanji Julijski krajini. Sprehod skozi učbenike ponuja zanimiv vpogled v razvoj sodobnega slovenskega učbeniškega zgodovinopisja, ki ga lahko spremljamo skozi dva različna družbeno-politična sistema, zato avtorica zajame tudi širše družbene in politične okoliščine nastajanja zgodovinskih učbenikov. Zgodovine Slovencev izza rapalske meje v prvih povojnih učbenikih ni bilo, celo fašističnega nasilja nad njimi ne. Percepcija zgodovine Slovencev izven matice se je v učbeniškem zgodovinopisju začela spreminjati v sedemdesetih in osemdesetih letih, hkrati z razmahom znanstvenega zgodovinopisja o fašizmu in antifašizmu v Julijski krajini, ki je osvetlilo in ozavestilo tudi ta del slovenske zgodovine, primorski antifašizem različnih ideoloških provenienc pa je bil celovito zajet šele v učbenikih, ki so izšli v samostojni Sloveniji.

Ključne besede: zgodovinski učbeniki, obmejni fašizem, antifašizem, Julijska krajina, učbeniško zgodovinopisje

IL FASCISMO DI FRONTIERA E L'ANTIFASCISMO NEI MANUALI SCOLASTICI DI STORIA SLOVENI DALLA FINE DELLA SECONDA GUERRA MONDIALE A OGGI

SINTESI

L'articolo analizza i libri di testo di storia sloveni per le scuole elementari, medie e superiori editi dalla fine della seconda guerra mondiale a oggi, dal punto di vista della loro rappresentazione del fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia di un tempo. La rassegna fornisce una visione interessante dello sviluppo della storiografia contemporanea nei libri di testo sloveni, che può essere visto attraverso due sistemi sociopolitici diversi, per cui l'autrice esamina e include anche le circostanze sociali e politiche più ampie che hanno influenzato la stesura di questi materiali scolastici. I primi libri di testo del dopoguerra omettevano interamente la storia degli sloveni dall'altra parte del confine stabilito dal Trattato di Rapallo e anche la violenza fascista contro di loro. La

percezione della storia degli sloveni al di fuori della loro madrepatria nell'ambito della storiografia nei manuali scolastici cominciò a cambiare negli anni Settanta e Ottanta del secolo scorso, contemporaneamente con lo sviluppo della storiografia scientifica del fascismo e antifascismo in Venezia Giulia, che illuminò e creò la consapevolezza anche di questa parte della storia slovena. Dell'antifascismo della regione litorale, che prendeva spunto da diverse ideologie, invece, si è avuta una visione complessiva soltanto nei libri di testo pubblicati in Slovenia dopo la sua indipendenza.

Parole chiave: libri di testo di storia, fascismo di frontiera, antifascismo, Venezia Giulia, storiografia nei libri di testo

UVOD

Zgodovinski učbeniki so za vsakogar, ki je kdajkoli hodil v šolo, eden prvih stikov z zgodovino, za marsikoga ostanejo celo edini stik z njo. Čeprav se pod vplivom različnih dejavnikov in okoliščin posameznikovi pogledi na preteklost kasneje spremenijo, ostanejo sledovi zgodovinskih učbenikov trajni, zato bi težko precenili njihovo vlogo pri oblikovanju zgodovinske zavesti. Pri presojanju njihove vsebine ne gre prezreti, da je učbeniško zgodovinopisje podvrženo dejavnikom časa in okolja še močnejše kot druge zvrsti zgodovinopisja, učbenike pa je vredno brati tako zaradi tistega, kar je v njih zapisano, kot zaradi tistega, česar v njih ni, saj je to nemalokrat celo zgodovnejše od zapisanega.

Članek analizira slovenske zgodovinske učbenike za osnovne in srednje šole od konca druge svetovne vojne do danes z vidika reprezentacij fašizma in antifašizma v nekdanji Julijski krajini. Njegov namen ni analiza vsebine učbenikov s teoretskih izhodišč oblikovanja družbene zavesti in kolektivnega spomina ali z vidika didaktike zgodovine, temveč historična kontekstualizacija reprezentacij obmejnega fašizma in antifašizma v slovenskih zgodovinskih učbenikih, ki s tega vidika doslej še niso bili deležni strokovne pozornosti.

ZGODOVINSKI UČBENIKI V OBDOBJU SOCIALIZMA

Pri analizi učbenikov iz obdobja socializma, zlasti v njegovih prvih letih, ne moremo mimo velikega zanimanja komunistične partije za vzgojo in izobraževanje. To je bilo vgrajeno globoko v njen ideološko-politični program, ki je predvideval ne le izgradnjo nove države, temveč tudi oblikovanje nove socialistične družbe in novega socialističnega človeka. Zgodovina je bila pomembno orodje legitimizacije komunistične oblasti, med osrednjimi legitimizacijskimi točkami pa so bili antifašizem, narodnoosvobodilni boj (NOB) in socialna revolucija, znotraj katerih je morala imeti komunistična partija absolutni primat. Zelo pomembna legitimizacijska točka povojne oblasti je bil tudi njen koncept reševanja nacionalnega vprašanja, tj. *načelo bratstva in enotnosti*, v tem okviru zlasti skupni boj jugoslovanskih narodov proti fašizmu in nacizmu, kasneje pa tudi

koncept *jugoslovanskega socialističnega patriotizma*. Poleg naštetega se je po sporu z Informbirojem uveljavilo poudarjanje jugoslovanskega odpora proti Sovjetski zvezi, od šestdesetih let dalje pa poudarjanje politike *miroljubne koeksistence in neuvrčenosti*.

Po drugi svetovni vojni sta prednostni nalogi zgodovinopisja postali iskanje tradicij naprednih gibanj v preteklosti in dokazovanje linearnosti zgodovinskega razvoja kot nenehnega napredka od »nižjih« k »višjim« oblikam družbene ureditve, od razredne k brezrazredni družbi. Zgodovinopisje bi se moralo napajati z dialektičnim in historičnim materializmom ter se usmeriti k marksističnemu preučevanju zgodovine ljudskih množic. Hkrati s prevajanjem zgodovine v jezik marksizma bi morali zgodovinarji razširiti svoje raziskave na novejšo in sodobno zgodovino, zlasti na obdobje med obema vojnama ter na čas druge svetovne vojne in NOB. Ena prvih nalog, ki si jih je zadala oblast na področju zgodovinopisja, je bilo pisanje učbeniške zgodovine, pouk zgodovine in zgodovinski učbeniki pa so bili tudi kasneje intenzivneje podvrženi partijskemu nadzoru in manipulacijam kot zgodovinska znanost.¹

Leta 1945 so bili predvojni zgodovinski učbeniki umaknjeni iz šol, saj niso bili uglašeni s partijskim konceptom zgodovine, ki bi morala posredovati dialektično-materialistični pogled na svet. V prvih povojnih letih je ta koncept prodiral v jugoslovanske šole pretežno v svoji stalinistični izvedbi prek prevodov sovjetskih zgodovinskih učbenikov. Takoj po vojni namreč domačih učbenikov, ki bi sledili novim ideološkim konceptom, ni bilo. V šolah so se zato posluževali prevodov sovjetskih učbenikov, čeprav ti niso bili usklajeni z učnimi načrti, ker niso obravnavali nacionalne zgodovine, kronološko pa so segali le do oktobrske revolucije (npr. Galkin, 1947).

Priprava novih učbenikov nacionalne zgodovine je bila ena od prioritet šolskih oblasti, toda v zveznem vrhu je kmalu prišlo do resnih razhajanj glede vprašanja, ali naj se pripravi enoten jugoslovanski učbenik nacionalne zgodovine ali pa naj ima vsaka republika svoje učbenike. Že poleti 1945 sta se ob tem vprašanju v zveznem ministertvu za prosveto oblikovali dve struji: slovenski, hrvaški in nekateri srbski predstavniki so se zavzemali za ločene učbenike po republikah, večina predstavnikov iz Srbije, Bosne in Hercegovine, Črne Gore in Makedonije pa je zagovarjala enotne zgodovinske učbenike za celo Jugoslavijo. Prevladala je »unitaristična« struja in prosvetne oblasti so predpisale enotne učbenike, toda kmalu je bilo republikam »začasno« dovoljeno izdajati lastne učbenike (Lilly, 2001, 62; Petrungraro, 2009, 83; Koren, 2012, 222–223).

Kljub prizadevanjem, da bi šolarji in dijaki čim prej dobili v roke zgodovinske učbenike domačih avtorjev, so prvi učbeniki novejši in sodobni zgodovine izšli šele sredi petdesetih let. Avtorji teh in kasnejših učbenikov metodološko večinoma niso sledili marksizmu, čeprav so uvajali periodizacijo glede na družbeno-ekonomski sistem ter v besedila vpletali marksistično terminologijo in fraze o razrednem boju. Ideologizacija je bila še najbolj opazna v poudarjanju ključnih legitimizacijskih točk komunistične partije ter v izpostavljanju zgodovine nižjih družbenih slojev in tistih zgodovinskih dogodkov,

1 Več o odnosu oblasti do zgodovinopisja v obdobju socializma: Koren, 2012; Najbar Agičič, 2013; Režek, 2014.

ki so bili najbližje marksistični shemi progresivnega družbenega razvoja. Z vidika metodologije pa je marksizem slovensko učbeniško zgodovinopisje dejansko le oplazil; edini, ki se je metodološko približal marksističnim konceptom, je bil učbenik Julija Titla za poklicne srednje šole, ki je izšel leta 1968 (Titl, 1968).

Zgodovino 20. stoletja so osnovnošolci obravnavali v zadnjem, osmem razredu osnovne šole, gimnazijci pa v četrtem letniku gimnazije.² V učbenikih novejše in sodobne zgodovine je bilo neprimerno več prostora kot drugim tematikam namenjenega NOB, saj je bila ta najpomembnejša legitimizacijska točka komunistične partije.³ Prvi učbenik slovenskih avtorjev, ki je obravnaval novejšo in sodobno zgodovino, je izšel leta 1956. Namenjen je bil učencem četrtega razreda nižje gimnazije (po šolski reformi leta 1958 osmemu razredu osnovne šole), njegovi avtorji pa so bili Ferdo Gestrin, Jože Hainz in Metod Mikuž. Učbenik je zajel čas od marčne revolucije do prvih povojnih let, daleč največ prostora pa je namenil drugi svetovni vojni in NOB. Avtor poglavij iz zgodovine 20. stoletja je bil Metod Mikuž, profesor na ljubljanski filozofski fakulteti in nosilec prve katedre za sodobno zgodovino v Jugoslaviji. Italijanski fašizem je v učbeniku opisal razmeroma kratko (Gestrin, Hainz, Mikuž, 1956, 147, 159–161), fašističnemu nasilju nad Slovenci in Hrvati izza rapalske meje pa ni namenil niti besede. Slovencev in Hrvatov v fašistični Italiji ni omenil niti v poglavjih o slovenski zgodovini med obema vojnama, prav tako o njih ni sledu v poglavju o odporu proti fašizmu in nacizmu pred drugo svetovno vojno.

V učbeniku iz sredine petdesetih let seveda ne gre pričakovati opisov primorskega antifašizma različnih ideoloških provenienc ali delovanja nekomunističnih antifašističnih skupin, saj se je poudarjal primat komunističnega upora proti fašizmu, presenetljivo pa vendarle je, da po večletni kampanji za priključitev Istre in Primorske k Jugoslaviji pregled nacionalne zgodovine med obema vojnama ne zajema Slovencev izza rapalske meje, celo fašističnega nasilja nad njimi ne. Poglavja o slovenski zgodovini med obema vojnama so namenjena zgolj Slovincem znotraj Kraljevine SHS oz. Kraljevine Jugoslavije, največ prostora pa je namenjenega delavskemu gibanju in delovanju komunistične partije. Primorska je prvič omenjena v poglavju o NOB v Sloveniji, kjer je zapisano, da se je na Primorskem oborožen upor začel leta 1941, vendar ni dosegel takšnega razmaha kot v Ljubljanski pokrajini, iz katere je na Primorsko prihajala pomoč v političnem kadru in partizanski vojski. V nadaljevanju je omenjen spopad partizanov z italijanskimi vojaki na Nanosu aprila 1942 ter nastanek Gregorčičeve in Gradnikove brigade spomladi 1943, o začetku prave vstaje pa se govori šele po kapitulaciji Italije (Gestrin, Hainz, Mikuž,

2 Enotno osemletno osnovno šolo ter štiriletno gimnazijo in druge srednje šole je vpeljala šolska reforma leta 1958. Naslednja velika reforma šolstva se je zgodila leta 1980, ko je zakon o usmerjenem izobraževanju odpravil gimnazije. Poleg srednjih šol, ki so izobraževale za poklic, je sistem usmerjenega izobraževanja ohranil tudi nekaj širše zasnovanih srednješolskih programov (družboslovno-jezikovni, pedagoški, naravoslovno-matematični in kulturološki program), ki dijakov niso pripravljali za konkreten poklic, temveč za določeno strokovno področje. Gimnazije so bile ponovno uvedene v začetku devetdesetih let, desetletje kasneje pa je bila vpeljana devetletna osnovna šola: od leta 2003, ko so morale vse osnovne šole preiti na devetletni program, se pouk sodobne zgodovine izvaja v 9. razredu osnovne šole.

3 Več o zgodovini NOB v jugoslovanskih šolskih učbenikih: Koren, 2012a; Najbar Agičić, 2001; Höpken, 1996, 1996a.

1956, 203–204). Primorska je nato omenjena še enkrat, v zaključnem poglavju učbenika o obdobju po drugi svetovni vojni, ki govori o diplomatskem boju za zahodno mejo in o priključitvi Istre in Primorske k Jugoslaviji (Gestrin, Hainz, Mikuž, 1956, 209–210).

Zakaj Mikuž v prvem slovenskem povojnem učbeniku novejšje in sodobne zgodovine ni namenil nobene besede antifašizmu v Julijski krajini, je zaradi ideološke raznolikosti primorskih antifašističnih skupin skorajda razumljivo, težje pa je pojasniti, zakaj ni omenjeno fašistično nasilje nad Slovenci. Mikuž je bil poznavalec sodobne zgodovine in je za fašistično nasilje dobro vedel, malo verjetno pa je tudi, da bi mu kdorkoli narekoval, o čem in kako naj piše, saj je bil vse prej kot podrejen diktatom.⁴ Razlog za odsotnost primorske zgodovine med obema vojnama se po vsej verjetnosti skriva v centralistični obravnavi slovenske zgodovine, ki je v tem učbeniku precej izrazita: nacionalna zgodovina je pisana z vidika središča in ne z vidika obrobja slovenskega etničnega ozemlja. Eden od razlogov za odsotnost zgodovinske zavesti o zahodnem slovenskem etničnem prostora je bil gotovo tudi ta, da zgodovinopisje o Julijski krajini pod fašizmom v času izida tega učbenika še ni obstajalo, saj so prva znanstvena dela o tem začela izhajati šele v šestdesetih letih. Toda poročila o fašističnem nasilju na Primorskem so prodirala v Jugoslavijo že v letih med obema vojnama in jih je Mikuž zagotovo dobro poznal, zato pomanjkljivosti njegovega besedila ne gre opravičevati z odsotnostjo znanstvenega zgodovinopisja o Julijski krajini, morda kvečjemu s pomanjkljivim zavedanjem o primorski zgodovini kot integralnem delu nacionalne zgodovine.

Podobno besedilo, s pomanjkljivostmi vred, je ponovljeno v Mikuževem učbeniku za četrti letnik gimnazij, ki je izšel leta 1966 (Mikuž, 1966). Ta učbenik je bil do leta 1984 edini slovenski gimnazijski učbenik sodobne zgodovine, kar pomeni, da vse do sredine osemdesetih let v gimnazijskih učbenikih ni bilo zgodovine Slovencev, ki so po rapalski pogodbi ostali izven meja jugoslovanske države. Odsotnost primorske zgodovine je nekoliko omilila spremljevalna zbirka zgodovinskih virov za četrti letnik gimnazije, ki jo je pripravila Štefka Zadnik in je izšla leta 1968. V zbirki virov najdemo tudi poglavje o fašističnem terorju na Primorskem z objavo sodbe s prvega tržaškega procesa leta 1930, toda obsojeni so v podnapisu označeni zgolj kot slovenski protifašisti (Zadnik, 1968, 106) in ne kot Tigrovci ali Borbaši. Pomanjkljivosti Mikuževega učbenika niso odpravili niti učbeniki za tehniške in poklicne srednje šole, ki so bili vsebinsko že tako manj podrobni od gimnazijskega učbenika. Avtor učbenika za poklicne šole, ki je izšel leta 1968, je bil Julij Titl (Titl, 1968), drugega iz leta 1970 sta napisala Pavle Urankar in Janez Šumi (Urankar, Šumi, 1970), tretjega pa leta 1972 Branko Božič in Štefan Trojar. Zadnji učbenik je pomanjkljivost Mikuževega učbenika za malenkost popravil, saj v enem stavku omenja »nad pol milijona Slovencev in Hrvatov«, ki so »polnih dvajset let trpeli pod jarmom fašističnega nasilja« (Božič, Trojar, 1972, 179). Skoraj enak stavek je tudi v prvem poskusnem zgodovinskem učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje, ki so ga pripravili Branko Božič, Tomaž Weber in Janko Prunk (Božič, Weber, Prunk, 1978, 55).

4 Iz dokumentov zgodovinske komisije pri CK ZKS je razvidno, da je bil Mikuž s strani oblasti sicer upoštevan in spoštovan, a ne sprejet kot docela lojalen oblastem in še manj njenim pogledom na zgodovinopisje (Režek, 2014, 982, 985–986).

Veliko bolj zgovorni kot gimnazijski in srednješolski učbeniki so bili o zgodovini Slovencev pod fašistično Italijo osnovnošolski učbeniki. Leta 1965 je izšel novi učbenik za osmi razred, ki ga je napisal France Škerl. Ta je v poglavju o italijanskem fašizmu kratko orisal tudi nasilje nad Slovenci in Hrvati za rapalsko mejo ter besedilo podkrepil z dvema fotografijama: prva prikazuje požig slovenskega narodnega doma v Trstu leta 1920, druga pa plakat z napisom *Qui si parla soltanto italiano* (Škerl, 1965, 34–35). Slovencem in Hrvatom pod fašizmom je namenil en odstavek, v katerem je omenjen odvzem njihovih narodnostnih pravic, potujčevanje, uničevanje njihovega gospodarstva, italijanizacija šolstva, ukinitvev slovenskega tiska, izločitev slovenskih zastopnikov iz parlamenta, piše pa tudi, da je fašizem »celo v cerkvi hotel vpeljati italijanščino«. Nadaljuje, da so se Slovenci in Hrvati »branili, kakor so vedeli in znali. Toda fašisti so mnogo ljudi zaprli in proti njim uprizorili več sodnih procesov. Najbolj znan je bil leta 1930, ko so na smrt obsodili 4 Slovence, Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča, ter jih na Bazovici ustrelili.« (Škerl, 1966, 36). To je bila prva omemba bazoviških žrtev v slovenskih zgodovinskih učbenikih, čeprav Tigra in drugih primorskih antifašističnih skupin v njem še ni. Poudarjal se je namreč komunistični odpor proti fašizmu, kar dokazujejo nekaj strani naprej fotografije treh primorskih komunistov: Antona Ukmarja (sicer tudi Borbaša), Ferdinanda Ferjančiča in Marine Bernetič, pod katerimi je stavek, da je »italijanski fašizem v Slovenskem Primorju preganjal tudi slovenske delavce, jih zapiral in obsojal na več let ječe« (Škerl, 1965, 67).

Avtorja naslednjega osnovnošolskega učbenika zgodovine 20. stoletja sta bila Branko Božič in Tomaž Weber. Učbenik je prvič izšel leta 1973 in doživel številne ponatise, zadnjega v dopolnjeni izdaji leta 1991. Ker so slovenski osnovnošolci ta učbenik uporabljali skoraj dve desetletji, si oglejmo njegovo vsebino malce podrobneje. Primorska je obravnavana v poglavju o zamejskih Slovencih med obema vojnama. V uvodnem odstavku avtorja pišeta, da so še pred podpisom rapalske pogodbe okupacijske sile Slovincem in Hrvatom »začele kratiti narodne in demokratične svoboščine. Razni šovinisti in fašisti so divjali po Trstu, Istri in Dalmaciji in med drugim julija 1920 požgali slovenski Narodni dom v Trstu, ki je imel bogato slovansko knjižnico« (Božič, Weber, 1973, 37). Nadaljujeta, da se je s prihodom fašizma na oblast to divjanje še okrepilo, obenem pa se je začelo načrtno potujčevanje s prepovedjo slovenskega in hrvaškega jezika v vsem javnem življenju. »Odpravili so vse napise, celo na pokopališčih so prebarvali domača imena, prepovedali so rabo krajevnih imen, v rojstne in druge matične knjige so vpisovali le italijanske priimke in imena. Namesto recimo kraja Opčine nad Trstom je nastala Opicina, priimek Uršič so spremenili v Ursi, Janez v Giovanni itd. Prganjali so domače učitelje in duhovnike, ki niti v cerkvi niso smeli govoriti po domače.« (Božič, Weber, 1973, 37–38). Pišeta tudi o Gentilejevi šolski reformi leta 1923: »Nad 400 slovenskih in hrvaških šol z 52.000 učenci so v petih letih poitalijančili, učitelje pa pregnali v južno Italijo, če ti niso že preje zbežali v Jugoslavijo. Na drugi strani so Italijani ustanovili vrsto novih šol, da bi čimprej poitalijančili slovenske in hrvatske otroke. Svojo raznorodovalno politiko so Italijani okrepili še z naseljevanjem svojega prebivalstva.« Opisom fašistične politike je sledil oris antifašizma: »Kljub fašističnemu terorju na vseh področjih javnega življenja je večina Slovencev in Hrvatov ostala narodno zavedna. Preplašili jih niso niti razni sodni

procesi in smrtne obsodbe. Leta 1929 so v Pulju obsodili na smrt Vladimirja Gortana, leta 1930 so sodili članom organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ki je imela nad 1000 članov. Na smrt so obsodili Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča in jih ustrelili na Bazovici pri Trstu (Bazoviške žrtve).« (Božič, Weber, 1973, 38). Besedilo je torej dokaj podrobno in na otrokom razumljiv način opisovalo različne oblike fašističnega nasilja, prvič pa je bil omenjen tudi TIGR. V opisu upora proti fašizmu je bila poudarjena nezlomljiva narodna zavest in neustrašnost upornikov, učinek besedila pa so podkrepile policijske fotografije bazoviških žrtev in fotografija pogorišča slovenskega narodnega doma v Trstu.

V novi izdaji Božičevega in Webrovega osnovnošolskega učbenika iz leta 1987 je besedilo predhodnega učbenika deloma ponovljeno, precej pa je tudi novega. Prva novost je bila omemba izseljevanja primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki jih je okoli 100.000 zapustilo domove, od tega se jih je okoli 70.000 preselilo v Jugoslavijo. Novost je bil tudi opredelitev Tigra kot »ilegalne narodne organizacije za boj proti fašizmu«, ki jo je leta 1924 ustanovila »narodnjaška mladina«. Cilj te organizacije je bila »pridružitve primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov k Jugoslaviji. Z nasilnimi akcijami proti fašistom so želeli opozoriti svetovno javnost na položaj narodnih manjšin, med ljudmi pa širiti ideje boja za narodni obstanek.« (Božič, Weber, 1987, 51–52). Kratkemu opisu prvega tržaškega procesa sledi omemba drugega tržaškega procesa, ki se začne z ugotovitvijo, da so kljub velikim težavam »tudi na Primorskem komunisti organizirali delovanje protifašistične fronte. Sredi leta 1940 so fašisti odkrili delovanje protifašistov. Aretirali so 300 ljudi in organizirali drugi tržaški proces. Na smrt obsojene Pinka Tomažiča, Viktorja Bobeka, Ivana Vadnala, Simona Kosa in Ivana Ivančiča so decembra 1941 ustrelili na Opčinah.« Ob koncu poglavja o Slovencih pod fašizmom sta avtorja zapisala, da so »žrtve postale simbol boja primorskih Slovencev za osvoboditev«, omenila pa sta tudi povojno delovanje neofašistov v Italiji, ki skrunijo njihove spomenike (Božič, Weber, 1987, 52). Slikovno gradivo, ki spremlja besedilo, je drugačno kot v prejšnji izdaji. Prva slika prikazuje italijanski plakat, ki prepoveduje uporabo slovenščine, druga slovenske nabornike iz Vipavske doline, ki so si v znak protesta zaradi prepovedi slovenske pesmi zavezali usta, na tretji fotografiji pa je spomenik bazoviškim žrtvam (Božič, Weber, 1987, 51–52).

Zelo zanimiva je tudi zadnja, delno dopolnjena izdaja Božičevega in Webrovega učbenika, ki je izšla leta 1990. Iz njega je izginila večina »socialistične« terminologije, zato so besedila temu primerno bolj nevtralna. V poglavju o Slovencih pod Italijo tovrstne terminologije že prej skorajda ni bilo, zato je besedilo ostalo enako kot v izdaji iz leta 1987. Dodan pa je bil stavek o uporu slovenskih duhovnikov proti italijanizaciji: »Raznorodovalni politiki v cerkvi se je najbolj upiral goriški nadškof Frančišek Sedej, edini Slovenec, ki je bil škof do leta 1930 in je dopuščal slovensko narodno gibanje, v katerem so pomembno sodelovali slovenski duhovniki.« (Božič, Weber, 1990, 51).

Medtem ko sta v osnovnošolskem učbeniškem zgodovinopisju v sedemdesetih in osemdesetih letih dominirala Branko Božič in Tomaž Weber, v gimnazijah vse do uvedbe usmerjenega izobraževanja v začetku osemdesetih let ni bilo novih učbenikov zgodovine 20. stoletja. Učbenik za četrti letnik srednjega usmerjenega izobraževanja je izšel leta 1984, njegova avtorja sta bila Marija Kremenšek in Štefan Trojar, namenjen pa je bil

samo srednjim šolam družboslovno-jezikovne, kulturološke, pedagoške in naravoslovno-matematične usmeritve, ki so po uvedbi usmerjenega izobraževanja ohranile največ pridiha prejšnjih gimnazij in kot edine tudi pouk zgodovine skozi vsa štiri leta. V tem učbeniku so bili Slovenci izza rapalske meje obravnavani v okviru poglavja o narodnih manjšinah v zamejstvu. Poglavje govori o političnem, gospodarskem in kulturnem položaju manjšin, največ pozornosti pa namenja raznarodovanju in fašističnemu nasilju nad Slovenci v Italiji. Pri opisovanju fašističnega nasilja avtorja najprej sežeta v čas pred Mussolinijevim prevzemom oblasti: omenjen je požig slovenskega narodnega doma v Trstu in hrvaškega narodnega doma v Pulju, razdejanje tržaške tiskarne Edinost, požig kmečkih hiš na Krnici, uničenje vasi Mačkovlje idr. Navajata tudi podatek, da je bilo do konca leta 1921 v slovenskih in hrvaških krajih požganih 134 poslopij, od tega 100 sedežev kulturnih društev, nekaj zadrug in domov. Za čas po utrditvi fašizma pišeta o italijanizaciji slovenskih in hrvaških krajevnih in osebnih imen, odpravi slovenščine in hrvaščine v javnem življenju, ukinjanju slovenskega in hrvaškega šolstva, razpustitvi slovenskih in hrvaških društev ter zaplembi njihovega premoženja, odpuščanju »naših« uradnikov, omejevanju manjšinskega tiska in zatem prepovedi slovenskega dnevnika Edinost. Avtorja sta zapisala tudi, da je »naše prebivalstvo pod Italijo še posebno prizadejala prepoved uporabe materinega jezika v bogoslužju. Ljudje so se odtlej lahko zatekli le h knjigi v svojem jeziku, če so jo pravočasno skrili. Mnoge knjige so bile namreč sežgane in uničene.« Pod besedilom je fotografija fantov iz Vipavske doline z zavezanimi usti, ki jo kasneje najdemo tudi v učbeniku za 8. razred osnovne šole iz leta 1987. Fašističnemu nasilju je sledil upor, pri čemer avtorja poleg komunistov omenjata tudi »narodnjaško usmerjeno mladino«, ki si je prizadevala »za priključitev Slovencev in Hrvatov v Italijo k Jugoslaviji« in ustanovila »ilegalno organizacijo TIGR, ki je z nasilnimi dejanji opozarjala svetovno javnost na problem naših manjšin« – opredelitev Tigra, kakršno kasneje najdemo tudi v učbeniku za 8. razred osnovne šole iz leta 1987. Omenjeno je tudi, da so na Koprskem kmetje organizirano varovali svoje vasi pred divjanjem fašistov. Pod besedilom je fotografija bazoviškega spomenika s podnapisom, da je TIGR leta 1930 razstrelil prostore tržaškega fašističnega lista, da so napadalce odkrili, jim sodili, štiri obsodili na smrt in jih usmrtili v Bazovici, fašistične italijanske oblasti pa so odgovornost za te akcije pripisale Jugoslaviji (Kremenšek, Trojar, 1984, 54–55). Veliko manj stika z zgodovino kot dijaki naravoslovnih, družboslovnih in pedagoških srednjih šol so imeli dijaki strokovnih in poklicnih šol. Ti so s poukom zgodovine zaključili že po drugem letniku, temu primerno strnjena pa so bila tudi besedila v njihovih zgodovinskih učbenikih. V učbeniku za strokovne in poklicne srednje šole *Zgodovina 2* avtorjev Branka Božiča in Tomaža Webra iz leta 1982, razen v podnapisu drobnega zemljevida z mejami po prvi in drugi svetovni vojni (Božič, Weber, 1982, 94), Slovenci v Italiji niso omenjeni.

Kot smo videli, se je začela percepcija zgodovine Slovencev izza rapalske meje v učbeniškem zgodovinopisju spreminjati šele v sedemdesetih in zlasti v osemdesetih letih, hkrati z razmahom znanstvenega zgodovinopisja o fašizmu in antifašizmu na Primorskem, ki je osvetlilo in postopoma ozavestilo tudi ta del slovenske zgodovine. Pravi prelom pa se je zgodil šele po osamosvojitvi Slovenije, ko so se začeli pisati novi zgodovinski učbeniki.

POOSAMOSVOJITVENI UČBENIKI ZGODOVINE 20. STOLETJA

Od devetdesetih let naprej izdajanje učbenikov ni bilo več v rokah državnih založb in tudi učbenik za določeni razred osnove ali srednje šole ni bil več en sam. Na tržišču sta bila običajno dva, včasih celo trije konkurenčni učbeniki za isti razred, založniki pa so med seboj tekmovali tudi v zunanji podobi učbenikov. Ti so postali že na oko privlačnejši od učbenikov iz obdobja socializma, ki so bili tiskani na slabšem papirju, slike in fotografije v njih so bile izključno črno-bele, zemljevidov, grafov in shematskih prikazov pa je bilo komaj za vzorec.

Prvi poosamosvojitveni učbenik zgodovine za 8. razred osnovne šole je izšel leta 1993 pri DZS, napisala pa sta ga Janko Prunk in Branimir Nešović. Zgodovini Slovencev izven matice je bilo v tem učbeniku namenjenega razmeroma veliko prostora. Poglavlje o tem je njegov avtor Janko Prunk naslovil *Brez pravice*, v njem pa so največ prostora dobili Slovenci v Italiji. Tokrat je govora o 300.000 Slovencih, ki so ostali izza rapalske meje, Hrvatov pa se ne omenja več, saj je razpad Jugoslavije za seboj potegnil tudi občutno krčenje zgodovine jugoslovanskih narodov. Najprej je opisano fašistično nasilje nad Slovenci v Italiji, besedilo pa je precej podobno tistemu iz Božič-Webrovega učbenika iz leta 1987 oz. 1990, a celo z nekaj več čustvenega naboja. Opisu fašističnega nasilja sledi omemba različnih primorskih antifašističnih skupin, Krščansko socialne stranke, Tigra in komunistov, opisana pa sta tudi prvi in drugi tržaški proces ter naštete njune žrtve: Bidovec, Marušič, Miloš in Valenčič na prvem tržaškem procesu ter Tomažič, Bobek, Vadnal, Kos in Ivančič na drugem. Poleg teh sta, to je novost, kot obsojena na drugem tržaškem procesu omenjena še Stanko Vuk in Lavo Čermelj. Terminologija, ki jo je uporabil Prunk, je zelo podobna tisti iz zadnjih »socialističnih« učbenikov. TIGR, denimo, opredeljuje kot »ilegalno organizacijo za boj proti fašizmu«, ki jo je ustanovila »narodnjaška bojevitá mladina« (Nešović, Prunk, 1993, 72–73). Opredelitvam Kremenškove, Trojarja, Božiča in Webra je torej dodan le pridevnik »bojevitá«. V poglavju o začetkih oboroženega upora proti okupatorjem je omenjen tudi spopad Tigrovcev z italijansko patroljo na Mali gori 13. maja 1941, vendar z napačnim datumom 16. maj (Nešović, Prunk, 1993, 119).

Celovito sta obmejni fašizem in antifašizem prikazana v prvem poosamosvojitvenem gimnazijskem učbeniku zgodovine 20. stoletja, ki ga je napisal Božo Repe in je izšel leta 1995. Repetovo besedilo je bilo napisano na novo in v tesnem koraku z izsledki znanstvenega zgodovinopisja, hkrati pa je bilo za šolski učbeniki preveč znanstveno in občutno prepodrobno. Čustvenega naboja v besedilu skorajda ni več, tematika pa je v nasprotju z dotedanji učbeniki predstavljena večperspektivno in večvzročno. V uvodnih odstavkih so opisane politične, gospodarske in socialne razmere na območju, ki je z rapalsko pogodbo pripadlo Italiji. Podrobno je predstavljen tudi fašizem v Julijski krajini in njegovo nasilje nad neitalijanskim prebivalstvom, besedilo pa je podkrepjeno s faksimilom italijanskega dokumenta iz leta 1921 s poitalijančenimi slovenskimi in hrvaškimi priimki. Za šolski učbenik izjemno podrobno sta prikazana tudi delovanje političnih organizacij različnih idejnih provenienc in odpor proti fašizmu, oboje v vsej kompleksnosti. V opisu delovanja primorskih komunistov je omenjena tudi njihova začetna indiferentnost do nacionalnega vprašanja. Prvič je v kontekstu odpora proti fašizmu omenjena tudi Orjuna, ki v tem okviru

prej nikoli ni zašla v učbenike, temveč se je omenjala kvečjemu v zvezi s spopadom s komunisti v Trbovljah leta 1924. TIGR je opredeljen kot »narodnorevolucionarna organizacija«, ki je združevala mladino različnih nazorskih usmeritev, poleg njihovih akcij pa avtor omenja tudi, da so se Tigrovci zgledovali po Ircih, ki so skušali doseči svobodo z nasiljem (Repe, 1995, 114–116). V poglavju o prvih odporniških akcijah po okupaciji slovenskega ozemlja je kratko opisan tudi spopad na Mali gori maja 1941 (Repe, 1995, 188).

Prva poosamosvojitvena učbenika zgodovine 20. stoletja za osnovne šole in za gimnazije sta bila zelo zajetna, zato jima je kmalu sledila serija novih, manj obsežnih učbenikov. Novi Repetov učbenik za 4. letnik gimnazije, ki je izšel leta 1998, je vsebinsko sicer posnel prejšnjega, a v nekoliko bolj strnjeni obliki. Tako kot druga poglavja je krajše tudi poglavje o primorskih Slovencih, čeprav je po vsebini zelo podobno prvemu učbeniku (Repe, 1998, 102–104). Leta 2002 je pri DZS izšel alternativni oziroma konkurenčni učbenik Repetovemu gimnazijskemu učbeniku, ki sta ga napisala Ervin Dolenc in Aleš Gabrič. Podobno kot Repetov, je tudi ta učbenik v poglavju o Slovencih v Italiji zajel celoten kompleks fašizma in antifašizma v Julijski krajini ter ga predstavil večvzročno in večperspektivno, pri čemer je šel tesno v korak z izsledki znanstvenega zgodovinopisja. Prvič v slovenskih zgodovinskih učbenikih je omenjen tudi pojem obmejnega fašizma, nekoliko več besed kot v drugih učbenikih pa je namenjenih tudi tajnemu delovanju slovenske duhovščine na Primorskem, povezane v Zbor svečnikov sv. Pavla (Dolenc, Gabrič, 2002, 106–109). Podobni naraciji, vendar z močno tendenco po sintezi, sledimo v najnovejšem zgodovinskem učbeniku za četrti letnik gimnazije, ki je prvič izšel leta 2011 v soavtorstvu Aleša Gabriča in Mateje Režek (Gabrič, Režek, 2011, 219–221), nekaj malega pa je o fašizmu in antifašizmu ob zahodni meji napisanega tudi v aktualnem učbeniku zgodovine za srednje strokovno in poklicno tehniško izobraževanje (Karlovšek, Robnik, 2012, 83).

Komaj štiri leta po izidu prvega poosamosvojitvenega osnovnošolskega učbenika zgodovine 20. stoletja avtorjev Nešoviča in Prunka, je izšel novi učbenik za osmi razred (po uvedbi devetletke za deveti razred), ki so ga napisali Ana Nuša Kern, Dušan Nečak in Božo Repe. Poglavje o Slovencih v Julijski krajini je vsebinsko podobno, a bistveno krajše kot v Repetovem gimnazijskem učbeniku (Kern, Nečak, Repe, 1997, 73–74). Podobno velja za konkurenčni učbenik za osmi oziroma deveti razred osnovne šole *Koraki v času*, ki je izšel leta 2003 v soavtorstvu Ervina Dolenca, Aleša Gabriča in Marjana Rodeta. Tudi tu je naracija podobna kot v poglavju o primorskih Slovencih v gimnazijskem učbeniku Dolenca in Gabriča, le da je njegova vsebina precej skrajšana (Dolenc, Gabrič, Rode, 2003, 70–71). V osnovnih šolah je precej razširjen tudi učbenik *Raziskujem preteklost 9* Jelke Razpotnik in Damjana Snoja. Ta je v poglavju o Slovencih v Italiji še krajši od prej omenjenih dveh osnovnošolskih učbenikov, saj zgolj našteje oblike fašističnega nasilja nad Slovenci, med odporniški skupinami pa navede le TIGR in Borbo (Razpotnik, Snoj, 2013, 99–100). V prenovljenem učbeniku *Koraki v času 9* iz leta 2013 avtorjev Aleša Gabriča, Marjana Rodeta in Tadeje Galonja (poleg njih je na naslovnici kot avtor naveden tudi pokojni Ervin Dolenc, soavtor starejše različice tega učbenika) je poglavje o Slovencih v Italiji očitno izpadlo, saj o fašizmu in antifašizmu v Julijski krajini v njem ni niti besede (Gabrič, Rode, Galonja, Dolenc, 2013).

ZAKLJUČEK

Sprehod skozi zgodovinske učbenike novejšje in sodobne zgodovine ponuja zanimiv vpogled v razvoj sodobnega slovenskega učbeniškega zgodovinopisja, ki ga lahko spremljamo tudi skozi dva različna družbeno-politična sistema. Vsebina učbenikov se je skozi čas spreminjala, spreminjali so se pedagoški in didaktični pristopi, spreminjale pa so se tudi ideologije in vrednote, ki so jih pisci učbenikov skušali posredovati šolski mladini. Najbolj izrazit vpliv na zgodovinske učbenike je imela menjava političnega sistema. To velja tako za obdobje po letu 1945 kot po letu 1991, ko se je hkrati z menjavo političnega sistema korenito spremenil tudi pouk zgodovine in z njim vsebina učbenikov. Poleg prevladujočih političnih stališč, ideologij in vrednot so na vsebino učbenikov vplivali tudi spreminjajoči se učni načrti, razvoj didaktike, pedagogike in psihologije ter raziskanost posameznih tematik v zgodovinopisju, prav tako pa ne gre spregledati osebnega vpliva avtorjev učbenikov. Na učbenike, četudi večinoma le na njihovo zunanjo podobo, je vplivala tudi konkurenca na učbeniškem trgu, toda ta se je odprl šele po osamosvojitvi Slovenije, saj je bilo pred tem izdajanje učbenikov v rokah državnih založb.

Za učbenike iz obdobja socializma je bila značilna enoperspektivna razlaga zgodovinskih dogodkov in procesov, vrednote, ki so jih posredovali šolski mladini, pa so bile osredotočene na poudarjanje patriotizma, kolektivizma in socializma. Pripoved je bila nemalokrat čustveno nabita in dramatična ter obarvana črno-belo, s perspektive »mi« in »drugi«, Slovenci in drugi jugoslovanski narodi pa so bili pogosto označeni kot »naši«. Od devetdesetih let dalje je razlaga postajala večvzročna in večperspektivna. Pripovedna besedila so začeli dopolnjevati barvni zemljevidi, bogato slikovno gradivo, grafi, diagrami, časovnice in preglednice, sčasoma pa so se v učbenikih pojavili tudi pomenljivi citati iz zgodovinskih virov in literature, namenjeni refleksiji, pogovoru in kritičnemu razmisleku. Skoznje so avtorji skušali še bolj poudariti vrednote, ki naj bi jih mladini posredovali sodobni učbeniki: demokracijo, sodelovanje, različnost in strpnost.

V prvih povojnih učbenikih zgodovine Slovencev izza rapalske meje ni bilo, celo fašističnega nasilja nad njimi ne. Percepcija zgodovine Slovencev izven matice se je začela spreminjati šele v sedemdesetih in osemdesetih letih, hkrati z razmahom znanstvenega zgodovinopisja o fašizmu in antifašizmu v Julijski krajini, ki je osvetlilo in ozavestilo tudi ta del slovenske zgodovine. Fašističnega nasilja nad Slovenci v Italiji se je prvič dotaknil Škerlov učbenik za osmi razred osnovne šole iz leta 1965, v katerem so bile prvič omenjene tudi bazoviške žrtve, medtem ko je bila organizacija TIGR, četudi brez vsake idejno-politične opredelitve, prvič omenjena v osnovnošolskem učbeniku Božiča in Webra iz leta 1973. Odtlej so bile bazoviške žrtve in TIGR stalnica slovenskih učbenikov, toda to je veljalo le za osnovnošolske učbenike. V učbenikih za gimnazije namreč zgodovine Slovencev izza rapalske meje ni bilo vse do leta 1984. V obdobju socializma je bilo za učbeniško naracijo značilno poudarjanje fašističnega raznorodovanja Slovencev v Italiji, obenem pa tudi moči ljudskih množic in nezlomljive volje Slovencev do upora, čeprav je bil sprva v ospredju antifašizem komunistov. Pravi prelom v odnosu do zgodovine Slovencev izven matice se je zgodil šele po osamosvojitvi Slovenije, ko so se začeli pisati novi zgodovinski učbeniki, ki so poleg fašističnega nasilja celovito zajeli tudi primorski antifašizem različnih ideoloških in političnih provenienc.

BORDER FASCISM AND ANTIFASCISM IN THE SLOVENE TEXTBOOK HISTORIGRAPHY FROM THE END OF WORLD WAR II TILL TODAY

Mateja REŽEK

Science and Research Centre, Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: mateja.rezek@zrs.upr.si

SUMMARY

The article analyses Slovene history textbooks for primary and secondary schools published in the period from the end of WWII till today from the point of view of representations of fascism and antifascism in the former Venezia Giulia. Their survey provides interesting insight into the development of modern Slovene textbook historiography in two different socio-political systems. Their contents changed with time, so did teaching and didactic approaches, as well as ideology and values that the authors tried to pass on the learning youth. The phenomenon that had the most obvious impact on them was the change of the political system, with the first one taking place after the end of WWII in 1945, and the second after the declaration of Slovenia's independence in 1991. Other factors that influenced the contents were the prevailing ideologies, political standpoints and social values, as well as the development of didactics, pedagogy and psychology, school curricula, and the extent of knowledge of individual historiographical topics. Last but not least, one should not ignore the authors' personal influence.

The first post-war history textbook did not address the history of Slovenes living on the Italian side of the Rapallo border nor fascist violence committed against them. The perception of Slovenes living beyond their motherland's borders started to change in the 1970s and the 1980s, i.e. during the two decades that witnessed the boom of scientific historiography of fascism and antifascism in the Venezia Giulia, which shed light on and raised awareness of this chapter in Slovene history. The history of Slovenes in fascist Italy was first touched upon in the textbook for grade 8 of primary school, published in 1965, in which pupils were also informed about the Bazovica/Basovizza victims, while the TIGR organization was mentioned for the first time in the primary school textbook published in 1973, even if it was assigned no ideological or political definition. Since then, the Bazovica victims and the TIGR organization appeared in all textbooks for primary school pupils, while the first high school textbook to discuss them was published only in 1984. During socialism, textbook narratives placed emphasis on not only fascist denationalization of Slovenes in Italy but also the power of Slovene masses and their unbreakable courage in the struggle against fascism, with the stress being initially only on the communist resistance. A real change in attitude towards the history of Slovenes living beyond Slovenia's western border took place only after 1991 when new history textbooks were written, providing comprehensive discussions on antifascist groups of various ideological and political origins.

Keywords: history textbooks, borderland fascism, antifascism, Venezia Giulia, textbook historiography

VIRI IN LITERATURA

Zgodovinski učbeniki

- Božič, B., Trojar, Š. (1972):** Zgodovina za tehniške šole. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Božič, B., Weber, T. (1973):** Zgodovina za osmi razred. Ljubljana, DZS.
- Božič, B., Weber, T., Prunk, J. (1978):** Zgodovina 2: novejša zgodovina. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Božič, B., Weber, T. (1982):** Zgodovina 2. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Božič, B., Weber, T. (1987):** Zgodovina 8. Ljubljana, DZS.
- Božič, B., Weber, T. (1990):** Zgodovina 8 (delno dopolnjena izdaja). Ljubljana, DZS.
- Dolenc, E., Gabrič, A. (2002):** Zgodovina 4: učbenik za 4. letnik gimnazije. Ljubljana, DZS.
- Dolenc, E., Gabrič, A., Rode, M. (2003):** Koraki v času – 20. stoletje: zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke. Ljubljana, DZS.
- Gabrič, A., Režek, M. (2011):** Zgodovina 4: učbenik za 4. letnik gimnazije. Ljubljana, DZS.
- Gabrič, A., Rode, M., Galonja, T., Dolenc, E. (2013):** Koraki v času: učbenik za zgodovino v 9. razredu osnovne šole. Ljubljana, DZS.
- Galkin, I. S., idr. (1947):** Zgodovina novega veka 1870–1918. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Gestrin, F., Hainz, J., Mikuž, M. (1956):** Zgodovina za IV. razred nižjih gimnazij. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Gestrin, F., Hainz, J., Mikuž, M. (1958):** Zgodovina za VIII. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Karlošek, M., Robnik, V. (2012):** Zgodovina za srednje strokovno in poklicno tehniško izobraževanje. Ljubljana, DZS.
- Kern, A. N., Nečak, D., Repe, B. (1997):** Naše stoletje: zgodovina za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Modrijan.
- Kern, A. N., Nečak, D., Repe, B. (2003):** Naše stoletje: zgodovina za 8. razred osnovne šole, zgodovina za 9. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana, Modrijan.
- Kremešek, M., Trojar, Š. (1984):** Zgodovina 4. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Mikuž, M. (1966):** Zgodovina za 4. razred gimnazij. Ljubljana, Zavod za šolstvo SRS.
- Nešović, B., Prunk, J. (1993):** 20. stoletje: zgodovina za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Razpotnik, J. M., Snoj, D. (2013):** Raziskujem preteklost: učbenik za zgodovino v 9. razredu osnovne šole, 3. izd.. Ljubljana, Rokus Klett.
- Repe, B. (1995):** Naša doba – oris zgodovine 20. stoletja: učbenik za 4. razred gimnazije. Ljubljana, DZS.
- Repe, B. (1998):** Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana, Modrijan.

- Škerl, F. (1965):** Zgodovina za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Zavod za napredek šolstva SRS.
- Titl, J. (1968):** Zgodovina za poklicne šole. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Urankar, P., Šumi, J. (1970):** Zgodovina za srednje tehniške in druge srednje šole. Ljubljana, Dopisna delavska univerza.
- Zadnik, Š. (1968):** Zbirka zgodovinskih virov za četrti razred gimnazije. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Literatura

- Höpken, W. (1996):** History Education and Yugoslav (Dis)-integration. V: Höpken, W. (ur.): Öl ins Feuer? – Oil on Fire?: Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in Southeastern Europe. Hannover, Verlag Hansche Buchhandlung, 99–123.
- Höpken, W. (1996a):** Der Zweite Weltkrieg in den jugoslawischen und post-jugoslawischen Schulbüchern. V: Höpken, W. (ur.): Öl ins Feuer? – Oil on Fire?: Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in Southeastern Europe. Hannover, Verlag Hansche Buchhandlung, 159–177.
- Koren, S. (2012):** Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija. Zagreb, Srednja Europa.
- Koren, S. (2012a):** »Prošlost na koju su sjećanja svake godine sve življa«: povijest NOB-a i KPJ u školskim programima i udžbenicima 1945–1960. V: Iveljić, I. idr. (ur.): Iz hrvatske povijesti 20. stoljeća – iz hrvaške zgodovine 20. stoletja. Vpogledi 4. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 37–55.
- Lilly, C. S. (2001):** Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944–1953. Boulder, Westview Press.
- Najbar Agičić, M. (2001):** Promjene u prikazu Drugog svjetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti u posljednjih četvrt stoljeća. V: Fleck, H. G., Graovac, I. (ur.): Dijalog povjesničara – istoričara 4. Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, 213–230.
- Najbar Agičić, M. (20013):** U skladu s marksizmom ili činjenicama?: hrvatska historiografija 1945–1960. Zagreb, Ibis.
- Petrungaro, S. (2009):** Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.–2004. godine. Zagreb, Srednja Europa.
- Režek, M. (2014):** Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke in politične »kontaminacije« zgodovinopisja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966). Acta Histriae, 22, 4, 971–992.